

amely már átesett helyreállításon. A várban található kiállítás azonban mind szakmai, mind esztétikai szempontból meglehetősen kiábrándító élményt nyújtott. A kirándulás és a vándorgyűlés a szerencsi vár megtekintésével ért véget.

Befejezéséppen visszatérek a beszámolót indító gondolatomhoz: a konferencia jó volt. És manapság már ez sem csekélység.

MAKAI ÁGNES

„FORTITUDINI – A VITÉZSÉGNEK”

Emlékkiállítás a Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulójára

1997. június 18 – szeptember 21.

„Fortitudini – A vitézségnek” címmel nyílt kiállítás 1997. június 18-án a Hadtörténeti Múzeumban. A latin felirat a Habsburg–birodalom legelső, egyben Európa egyik legrégebbi és legrangosabb katonai érdemrendjének jelmondata. A júniusi dátum a hétéves háború 240 évvel ezelőtt, 1757-ben vívott ütközete, a III. Frigyes porosz seregén Kolin mellett aratott osztrák győzelem napja. E nagy jelentőségű katonai siker megörökítésére alapította Mária Terézia királynő „a hűség, vitézség és eszélyesség kitüntető jutalmazására” a birodalom, majd a Monarchia fennállása idején elérhető legmagasabb – s igen ritka, 1757–1931 között csupán mintegy 1240 esetben odaítélt – katonai érdemrendet. Ez a kitüntetés a hadsereg tisztjeinek álma volt, számos olyan hőstett végrehajtására sarkallta őket, amelyek – egy-egy sorsdöntő ütközetben fordítva – a történelem menetét is befolyásolták.

A Mária Terézia Rend a Monarchia felbomlásakor Ausztriában törvény szerint megszűnt. A rend káptalanja azonban még az időközben elhalálozott utolsó nagymester, I. (IV.) Károly császár és király rendelkezése értelmében, s az osztrák kormány hallgatólagos jóváhagyásával 1931-ig végezte az első világháborús kitüntetési kérelmek elbírálását.

A sajátos magyar közjogi értelmezésből adódó továbbélése folytán osztrák–magyar

közös múltunk e patinás kitüntetése végül magyar rendként szűnt meg 1945-ben.

A kiállítás ötletét a rendalapítás jubileuma adta. Nem hallgatható el, hogy a Mária Terézia Rendnek ma Magyarországon rendkívül kevés emléke található. Ennek oka részben az, hogy a rend irattárát a bécsi Kriegsarchiv, az alapszabály értelmében a rendlovagok halála után a kancelláriának visszaszolgáltatandó rendjelvényeket pedig, 1886 óta, a Heeresgeschichtliches Museum őrzi. Igaz, az 1918-ban létrejött magyar Hadtörténeti Múzeum jogot formált a magyarországi rendlovagok hagyatékára, kezdeményezte is a Bécsben őrzött magyar vonatkozású rendjelek egy részének átadását és kiállításának 36. termében a rend nálunk összegyűjthető emlékeit példás kegyelettel be is mutatta, a kiállított anyag jó része azonban – a Hadimúzeum más gyűjteményeivel egyetemben – a második világháború idején a hadicselekmények áldozatává lett.

A jelenlegi kiállításon szereplő tárgyak és dokumentumok tehát – amelyek részint a múzeum megmaradt régi, illetve a háború utáni újabb gyűjtéséből, magángyűjteményekből és nem utolsó sorban a rendlovagok családi hagyatékából származnak – tekintettel az ismertett körülményekre, rendkívül ritka, és becses ereklyék.

Értelemszerű, hogy elsősorban magyar vonatkozású anyagunk van, igyekeztünk azonban a rend „nemzetek, országok fölötti” jellegét érzékeltetni: a magyar lovagok emlékeinek bemutatása mellett az olykor ellenfeleink táborában jeleskedő kitüntetettek is megidéztek.

A kiállítás a rend történetének időrendjét követi. Az alapítót, Mária Terézia magyar királynőt ábrázolja a Martin v. Meytens (1695–1770) bécsi udvari festő alkotta „hivatalos” arcképről készült, finom kidolgozású olajportré. A kolini csatát megjelenítő metszet, a rend első és későbbi, módosított alapszabályai, az alapítás emlékérméi eredetiben, míg a rendjel színes tervrajza, az első avatás – promóció – rendje, s más korai dokumentumok másolatban láthatók az első vitrinben. Gr. Nádasdy Ferenc lovassági tábornok, a kolini csata hőse az első avatáson harmadikként kapta meg a rend nagykeresztjét, ő volt a rend első magyar nagykeresztes vitéze. Ugyancsak 1757-ben, Berlin megsarcolásáért kapott nagykeresztet (altábornagyként) a legendás Hadik András gróf. Márkás porcelán lovasábrázolását, természetesen, a Mária Terézia Rend vállszalagja ékesíti. Nagy valószínűséggel br. Splényi Gábor altábornagy személyéhez kapcsolható a kiállított szép, korai típusú középkereszt, amelyet a lovagkereszttel egyazon évben, 1789-ben nyert el.

Kiemelkedően érdekes és sérülékeny volta miatt ritkaságnak tekinthető az – a barokk és rokokó portrékészítés kedvelt technikáját alkalmazó, gondosan kidolgozott – viaszszobor, amely br. Kray Pál tábornagyot (1735–1804) ábrázolja. Kray 1789-ben lovagkeresztet, 1793-ban középkeresztet kapott.

Br. Alvinczy József tábornagy, akit több ábrázoláson is bemutatunk, 1779–1794 között a rend mindhárom fokozatát kiérdemelte. Hasonló megbecsülésben a rend fennállása során mindössze kilenc lovag részesült.

XIX. századi történelmünk számos olyan ismert katona-személyiségének – köztük Simonyi „öbester, a legvitézebb huszár”, Radetzky tábornagy, Alfred Windischgrätz herceg, az 1849-ben Budavár osztrák parancsnokaként elesett Hentzi vezérőrnagy,

vagy Haynau tábornagy – portréját sorakoztatjuk föl, akikről kevesen tudják, hogy a legmagasabb katonai érdemrend birtokosai voltak.

A kitüntetésre érdemesített haditettek tényleírásai, amelyek vaskos kötetekben jelentek meg, értékes hadtörténelmi források. E könyvritkaságok most kiállításunkon láthatók.

Mivel a Mária Terézia Rendet harctéri érdemekért adományozták, előfordult, hogy – háborúmentes időszakokban – évtizedekig nem avattak új lovagot. Így történt ez a Monarchia fennállásának utolsó évtizedeiben, 1878-tól az első világháborúig. Az 1866-ban lovagkereszttel kitüntetett br. Fejérváry Géza tábornagy, honvédelmi miniszter (1884–1903) és miniszterelnök (1905–1906), akinek szolgálati atilláját állítottuk ki, utolsó lovagként 1914-ben halt meg.

A középső vitrinekben egyedi tárgyak sorakoznak: a rend nagykeresztje, vállszalagon, csillaggal, középkeresztje és lovagkeresztjei; díszes, „kutyabőrre” rajzolt adományozási okirat 1790-ből gr. Bolza Antal alezredes számára, amely nem csak a kitüntetés tényét, hanem a vitéz tett leírását is magába foglalja; a cs. kir. 12. (nádor) huszárezred osztályzászlója, amelyen az uralkodói címert többek között a Mária Terézia Rend jelvénye ékesíti; egy későbbi, már más típusú adományozási okirat 1866-ból, valamint számos uralkodó-nagymestert, rendi tisztségviselőt és rendlovagot ábrázoló emlékérem.

Az első világháború idején benyújtott kitüntetési kérelmek hosszú évekre munkát adtak a rendi káptalan döntnökeinek. A rend e korszakban kitüntetett tagjai közül Karlovsky Bertalan 1926-ban készült festménye a középkeresztes későbbi magyar rendkancellárt, Habsburg József főherceg tábornagyot, Udvardy Flóra 1923-ban készített portréja vitéz br. Szurmay Sándor lovagkeresztes tábornokot, magyar rendi tisztségviselőt, Hoffmann Géza 1929-ben alkotott festménye pedig Wulff Olaf ellentengernagy, lovagkeresztes vitézt ábrázolja. Művészi értéke miatt kiemelésre kívánczik I. (IV.) Károlynak, a nagykereszt tulajdonosának, a rend utolsó nagymesterének

Ligeti Miklós által, a háború idején, a főhadiszálláson mintázott bronz mellszobra. A „hagyományos” műalkotások sorát az első világháborútól bőséges fényképanyag egészíti ki.

Az első világháború korszakához kapcsolódó anyagban több, személyhez köthető tárgyat is láthat a látogató: József főherceg tábori és társasági sapkáját, vitéz br. Heim Géza lovagkeresztes vezérőrnagy „Waffenrockját”, Boroević Szvetozár középkeresztes tábornagy kardját, Kratochwil Károly altábornagy, lovagkeresztes vitéz alumínium sisakját. Különösen értékesek ennek a generációnak az utóbbi években, évtizedben döntően családi tulajdonból nyilvánosság elé került rendjelei: Klempa Kálmán vezérőrnagy lovagkeresztje és a rend alapításának 170. évfordulója emlékére csináltatott Terézia gyűrűje, József főherceg középkeresztjének, Horthy Miklós kormányzó lovagkeresztjének viseleti példányai, Kratochwil Károlynak, múzeumunk volt igazgatójának lovagkeresztje, Heim Géza miniatűr rendjelvénye és Terézia gyűrűje.

Mivel a magyar rendlovagok arra irányuló kísérletei, hogy a rend székhelye és a rendi káptalan Ausztriából Magyarországra kerüljön, kudarcot vallottak, 1930 után megalakult a Mária Terézia Rend magyar rendirodája, 1938-ban pedig Horthy kormányzó elrendelte, hogy ameddig a királyi hatalomban foglalt jogokat Magyarországon kormányzó gyakorolja, a Mária Terézia Rend nagymesteri teendőit is a kormányzó látja el. Ezzel a lépéssel a rend a magyar törvények értelmében adományozhatóvá vált. A második világháború során számos folyamodvány ügyében döntött a két ízben összeült rendi káptalan, de új lovagot csak egyet avattak.

A kiállítás befejező részében a magyar rendiroda működésének dokumentumai, a folyamodók névsorai, a káptalan résztvevőinek bírálati, s nem utolsó sorban az 1944. január 24-én lezajlott ünnepélyes avatás képei kerültek a vitrinekbe. Ezen a kiállításon látható először a második világháború egyetlen Mária Terézia Renddel kitüntetett lovagjának, Oszlányi Kornél vezérőrnagynak, a Donnál harcolt m. kir. 9. honvéd könnyűhadosztály parancsnokának lovagkeresztje.

A budai várban működött magyar rendiroda anyaga Budapest ostroma során megsemmisült, csupán azok a dokumentumok menekültek meg, amelyeket az utolsó rendi ügyvivő, Góthay Béla ny. vezérőrnagy a lakásán őrzött. Ezek az iratok – egy részük a kiállításon látható –, valamint a bélyegzők a rend megszűnésekor, 1945 nyarán a Hadtörténeti Levéltárba és Múzeumba kerültek.

A kiállítás az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány 3990/1945. M. E. számú, a katonai Mária Terézia Rendet feloszlató rendeletével zárul.

A Hadtörténeti Múzeum legtöbb kiállításán láthatók rendjelek, rendeztünk már több, reprezentatív kitüntetés kiállítást is, de ez a tárlat az első, amely egyetlen katonai rend emlékeire irányítja a figyelmet. Teljességre nem törekedhettünk, a hozzáférhető anyag szabta meg a terjedelmet. Köszönettel tartozunk a Nemzeti Múzeum Éremtárának, a magángyűjtőknek és a rendlovagok azon leszármazottainak, akik ereklyéik kölcsönzésével gazdagították kiállításunkat.